

Predstavitev zijske noše na Slovanski razstavi.
Foto: Arhiv SNI Urban Jarnik, Bruselj, 2008

Predpasnik zijske noše iz leta 1867.
Foto: Teodor Domej, Petrograd, 2003

17. oktobra 2008 je Slovensko etnološko društvo v prostorih Slovenskega etnografskega muzeja priredilo srečanje o življenju in kulturi Slovencev v sosednjih državah. Spregovorili so mag. Martina Piko-Rustia iz Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu, mag. Susanne Weitlaner iz Pavlove hiše v Potrni, Marjana Mirković iz Sveta slovenske narodne manjšine Primorsko-goranske županije na Reki, Marina Cernetig iz Inštituta za slovensko kulturo v Špetru, Luigia Negro iz Zveze slovenskih kulturnih društev na Solbici, Dušan Jakomin in Lojze Debelis iz Etnografskega muzeja v Šklednju. Marija Kozar-Mukič iz Muzeja Savaria v Sombotelu se srečanja žal ni mogla udeležiti, a je poslala prispevek.

Gostje so predstavili položaj, delo in načrte njihovih ustanov, ki se v skladu z različno zgodovinsko, gospodarsko, družbeno in politično pogojenostjo zelo razlikujejo, vsa predstavljena vsebina pa se je neposredno navezovala na etnološko problematiko. V nadaljnji razpravi sta mag. Martina Piko-Rustia in dr. Naško Križnar z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU spregovorila o šegah in navadah kot lokalni, regionalni in nacionalni dediščini.

Predavatelje, izvrstne poznavalce pri nas še vedno premalo poznanih vprašanj, smo prosili, da napišejo tudi prispevke za *Glasnik SED* in se jim za sodelovanje iskreno zahvaljujemo.

VPRAŠANJA NESNOVNE DEDIŠČINE PRI SLOVENCIH NA KOROŠKEM IN V PREOSTALEM ZAMEJSTVU

Ko so leta 1983 pri Krščanski kulturni zvezi v Celovcu ustanovili poseben oddelek za etnologijo, je bilo temeljno vprašanje, kako rešiti čim več (materialne in nematerialne) kulturne dediščine koroških Slovencev. Raziskave so potekale na vseh etnoloških področjih: od materialne in družbene do področja duhovne kulture. Etnološki model razmejevanja materialne, družbene in duhovne kulture je za etnologue nekaka temeljna shema etnološkega razmišljanja in omogoča urejanje in razporejanje različnega gradiva v smiselne sklope.

Unescova konvencija razmejuje kulturno dediščino na materialno in nematerialno (nesnovno) dediščino. V letu 2003 je UNESCO sprejela mednarodno konvencijo o varovanju nesnovne dediščine, ki področje nesnovne dediščine razvršča v pet temeljnih sklopov:

- ustna izročila in izrazi, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne kulturne dediščine;
- uprizoritvene umetnosti;
- družbene prakse, rituali in praznovanja;
- znanje in prakse o naravi in svetu;
- tradicionalne obrtne veščine.

Nesnovna dediščina se torej ne pokriva s klasičnim etnološkim področjem duhovne kulture, je pa mednarodno učinkovita pravna podlaga za varovanje tiste dediščine, ki ni »materialna«. Po Unescovi konvenciji zgoraj navedena področja zahtevajo posebno zaščito. Zato so tudi etnologi pozvani, da k razpravi o nesnovni dediščini v smislu Unescove konvencije doprinesejo svoj delež k njeni uveljavitvi in zaščiti.

Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik je bil med letoma 2006 in 2008 vključen v projekt Register nesnovne dediščine, ki ga je izvajal ZRC SAZU v sodelovanju z različnimi ustanovami. Projekt je bil namenjen pripravi podlag za državni register nesnovne dediščine, ki je za države podpisnice obvezen. Slovenija je namreč leta 2007 sprejela Zakon o ratifikaciji Unescove Konvencije za varovanje nesnovne kulturne dediščine.¹

Sodelovanje pri projektu Register nesnovne dediščine je potekalo na več ravneh: najprej je bilo treba definirati tipologijo nesnovne dediščine v slovenskem prostoru, pripraviti popisne liste in izdelati postopek za prijavo in registracijo. Del projekta je bila tudi priprava seznamov nesnovne dediščine, ki naj bi omogočila

1 Uradni list RS, št. 2/2008 z dne 8. 1. 2008.

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, A-9020 Celovec, 10. Oktoberstr. 25, E-naslov: piko@ethno.at

pregled nad aktualnim stanjem v slovenskem prostoru. Državne liste, ki jih zahteva Unescova konvencija, so vezane na državne teritorije, zato sta v slovenskem registru upoštevani tudi madžarska in italijanska manjšina. V sklopu priprav slovenskega registra nesnovne dediščine pa je bila upoštevana tudi nesnovna dediščina Slovencev, ki živijo zunaj meja Republike Slovenije v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem, čeprav so zanje pristojne države, v katerih živijo.

Nesnovna dediščina Slovencev na Koroškem spada v državno zaščito avstrijske sekcije Unesca. Avstrija se nahaja v postopku ratifikacije konvencije, avstrijska sekcija Unesca pa je na Dunaju ustanovila Agencijo za nesnovno dediščino v Avstriji (Nationalagentur für das immaterielle Kulturerbe in Österreich).² Izmed petih v konvenciji navedenih področij nesnovne dediščine je avstrijska nacionalna agencija kot prednostno področje določila področje znanja in prakse o naravi in svetu. Zato je eno od važnih težišč delovanja avstrijske agencije tudi področje ljudske oziroma naravne in alternativne medicine. Cilj njihovih prizadevanj je, da bi naravno zdravljenje dobilo uraden status in postalo dopolnilna, komplementarna (in ne alternativna!) ponudba splošne zdravstvene oskrbe.

Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik je v letu 2008 izdal knjigo Marije Makarovič o podobi zdravstvene kulture koroških Slovencev.³ Knjiga daje vpogled v znanje o boleznih in načinih zdravljenja pri kmečkem prebivalstvu v 19. in 20. stoletju. To ni običajna zdravstvena knjiga, v kateri bomo iskali nasvete za zdravo življenje in zdravljenje najpogostejših bolezni, temveč temeljna etnološka raziskava o zdravju in zdravem odnosu do sebe, sočloveka, okolja, ki nas obdaja, in do narodne skupnosti. Inštitut Urban Jarnik je v letu 2008 navezal stike z avstrijsko nacionalno agencijo za nesnovno dediščino. Vodja agencije, ki smo ji izročili knjigo o zdravstveni kulturi koroških Slovencev (s kratko predstavitev vsebine v nemškem jeziku), je zanj seveda izrazila izredno zanimanje, zato inštitut Urban Jarnik razmišlja o prevodu knjige o zdravstveni kulturi koroških Slovencev.

Ceprav nesnovna dediščina pri Slovencih na Koroškem pravno spada na območje Avstrije, je dejstvo, da je jezikovno in kulturno del širšega slovenskega kulturnega prostora. Zato je prav, da je v slovenskih listah upoštevana in predstavljena tudi nesnovna dediščina Slovencev zunaj meja Slovenije. V konvenciji je namreč omenjen tudi jezik kot zaščite vredna »živa dediščina«. Avstrijska sekcija Unescove komisije je v letu 2009 razpisala poseben natečaj na temo: »Govorimo svoj jezik – vi govorite, mi poslušamo.« Celotna pozornost je bila namenjena jeziku: maternim jezikom, narečjem, jezikom mladih, individualnim jezikom, itd. V razpisu je bilo zapisano, da je jezik osebna vrednota, ki je nam nihče ne more vzeti – seveda pa se je treba te vrednote zavedati. Unescova konvencija o nesnovni dediščini je torej spodbudila razpravo o pomenu jezikov, kar je za jezikovno-kulturne manjšine – kot so to Slovenci na Koroškem – novo in perspektivno izhodišče.

V drugi delovni program o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije za obdobje od 2008 do 2012 je bilo sprejeto tudi področje

je nesnovne dediščine. V 10. členu je zapisano:

Strani podpirata sodelovanje pri temeljnih znanstvenih raziskavah v skladu z Unescovo Konvencijo o varovanju nesnovne kulturne dediščine z dne 17. oktobra 2003. Strani tudi podpirata izmenjavo izkušenj pri pripravah temeljne dokumentacije za nesnovno dediščino, ki jo pripravljajo znanstvenoraziskovalne ustanove v Sloveniji oziroma Nacionalna agencija za nesnovno kulturno dediščino v Avstriji, ki bodo podlaga za državni register nesnovne dediščine in tudi za morebitne predloge za uvrstitev na »Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva«. Strani si bosta prizadevali tudi za možnost skupne priprave prošnje za uvrstitev na ta seznam.

Zaželeno so tudi razne pobude (ustanov, organizacij, društev, ipd.) za ozaveščanje o pomembnosti nesnovne dediščine, pri čemer bosta strani posebej upoštevali predloge, ki prispevajo k ohranitvi in razvoju regionalne kulturne in jezikovne raznolikosti.⁴

V okviru znanstvenoraziskovalnega sodelovanja med Republiko Slovenijo in Republiko Avstrijo za obdobje 2007–2008 sta ZRC SAZU in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik izvajala projekt na temo Nesnovna dediščina kot integrativni faktor evropskega kulturnega prostora. Cilj projekta je bila predstavitev nesnovne dediščine, kot jo definira Unescova konvencija predvsem na mejnem območju med Avstrijo in Slovenijo. Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Inštitut Urban Jarnik sta v sklopu projekta opozorila na različna področja in problemske sklope obravnavanja nesnovne dediščine v Avstriji in Sloveniji. V okviru projekta so ISN ZRC SAZU, Inštitut Urban Jarnik in Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu izdali spomine Josipa Šašla,⁵ ki jih ne moremo uvrstiti v običajno biografsko in memoarsko literaturo. Spomini navadno zajemajo avtorjevo delo in življenjsko dobo, tu in tam sežejo v preteklost rodbine ali v zgodovino avtorjevega življenjskega prostora. V Šašlovih spominih je ohranjen marsikateri etnološki, kulturnozgodovinski, pravnozgodovinski, zgodovinski in toponomastični podatek. Šašljevo ohranjeno rokopisno gradivo je zato pomemben vir za razumevanje razvoja nesnovne dediščine na Koroškem; z objavo je ta vir postal dostopen tudi širši javnosti.

Pomemben del projekta so bila tudi arhivska dela. V ustanovah in arhivih v Ljubljani je sodelavka inštituta Urban Jarnik, Uši Sereinig, pregledala gradivo in pripravila evidenco gradiva o Slovencih na Koroškem s posebnim težiščem na nesnovni dediščini. Pri tem je odkrila tudi posebnosti (npr. rokopisne zapise o Ziljanah iz 19. stoletja v zapuščini Julija Felaherja v ARS). Pregledano je bilo gradivo, ki ga hranijo Arhiv Republike Slovenije,

4 www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Kulturno_sodelovanje/Avstrija_-_2008_-_2012_-_slo.doc

5 Svoje spomine na mladost je Josip Šašel strnil v dveh rokopisnih knjigah: *Spomini I* (1947–1949) in *Spomini II* (1957), ki ju je pisal v pokoju, ko se je iz Ljubljane, kjer je nazadnje služboval kot sodnik na osrednjem sodišču, vrnil na Prevalje. Poleg pisateljske žilice, ki jo je začutil v sebi že kot fantič, ga je k pisanju spominov na svojo mladost in zgodovino svojega rojstnega kraja Slovenjega Plajberka vzpodbudilo dejstvo, da po drugi svetovni vojni ni smel več preko meje v svoj rodni Rož na avstrijskem Koroškem. – Josip Šašel, *Spomini*. Monika Kroepej in Avguštin Malle (ur.) (Celovec: Slovenski narodopisni inštitut in društvo Urban Jarnik in Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana, Celovec in Dunaj: Mohorjeva založba, 2007).

2 <http://www.kulturleben.at/ike>

3 Marija Makarovič, *Podoba zdravstvene kulture koroških Slovencev v kmečkem okolju od Zilje do Podjune v 19. in 20. stoletju* (Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 2008).

Arhiv ISN ZRC SAZU, Arhiv GNI ZRC SAZU, Arhiv Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Arhiv Rokopisnega in Glasbenega oddelka NUK, Arhiv Koroškega pokrajinskega muzeja – Enota Ravne na Koroškem in Arhiv Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik.

V sklopu projekta smo opozorili tudi na pomemben aspekt kritike virov in gradiva. Ob primeru obredne pesmi z Zilje »Bug nan dajte ...«, ki je sestavni del ziljskega štehanja, sta Jurij Fikfak in Martina Piko-Rustia ugotovila, da je se je pri prevodu obredne pesmi v nemški jezik izgubila sakralno-magična raven, ki je v slovenski pesmi nosilni element pesmi. Pri prevodu slovenske pesmi v nemški jezik torej ni prišlo do aдекватne recepcije. Po drugi strani najdemo v nemškem prevodu pesmi novejši elemente oziroma novejšo recepcijo šege. Nesnovno dediščino neke regije je možno razumeti le s pregledom in primerjavo vseh kulturnih dejavnikov v določeni regiji. Kritika virov in gradiva je potrebna, da se izognemo enostranskim neustreznim prikazom kulturnega izročila v posameznih krajih. Ponavadi je na Koroškem pri enostranskih prikazih zamolčana starejša slovenska kulturna podstat.

Najustrezneje lahko nesnovno dediščino dokumentiramo z avdiovizualno dokumentacijo. Inštitut Urban Jarnik je leta 1995 z ZRC SAZU sklenil pogodbo za sodelovanje pri izdelavi filmskih dokumentacij na področju koroške kulturne dediščine. V sodelovanju z Avdiovizualnim laboratorijem je bilo posneto dragoceno gradivo, ki rabi preučevanju nesnovne dediščine: vlačenje ploha v Pliberku, vlačenje ploha na Ravnah, jajčarija na Javorju, miklavževanje v Svečah, intervjuji o božičnih navadah v Pliberku, pehtrovanje in jajčarija v Šmarjeti v Rožu. V letu 2005 je bila posneta dokumentacija izdelave ziljskega prajtla, v letu 2006 je Naško Križnar pripravil dokumentacijo o izdelavi presenca v Podjuni, v letu 2009 pa je bila posneta še izdelava rožanskega prajtla.

V letu 2008 je nastal film o razstavi Slovani Evrope v Bruslju. Junija 2008 so v Kraljevem muzeju umetnosti in zgodovine v Bruslju odprli razstavo, na kateri je bila na ogled tudi dragocena

kulturna dediščina z Zilje, in sicer ziljske noše, ki jih je za prvo veliko slovansko etnografsko razstavo leta 1867 v Moskvo peljal Matija Majar Ziljski. Za Majarjevimi nošami se je izgubila sled, leta 2001 jih je v Ruskem etnografskem muzeju v Petrogradu zasledil dr. Teodor Domej iz Celovca. V letu 2007 so v Petrogradu ob 140-letnici prve etnografske razstave pripravili tematsko razstavo z izborom 21 restavriranih noš iz prve razstave, med katerimi so štiri ziljske. Pod okriljem Foruma slovanskih kultur se je porodila zamisel o predstavitvi razstave slovanskih noš v Bruslju v času predsedovanja Slovenije Evropski uniji. Pobudnica ideje in predsednica Foruma slovanskih kultur Milena Domjan je k sodelovanju povabila Bojano Rogelj Škafar, direktorico Etnografskega muzeja v Ljubljani, in Jurija Fikfaka z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Etnografski muzej v Ljubljani je k razstavi pripravil spremni katalog, v katerem sta objavljena članek Jurija Fikfaka o Majarjevi narodopisni dejavnosti in članek Janje Žagar o vlogi oblek in kostumov.

Zgodovinski trenutek odprtja razstave je dokumentiral Naško Križnar, film pa bo rabil ne le kot zgodovinski dokument ohranjene materialne dediščine (ziljskih noš), temveč tudi kot dokument do danes ohranjenega slovenskega ziljskega narečja, saj je bila ziljska noša v Bruslju leta 2008 razstavljena v sklopu slovanske razstave.

Iz navedenih primerov je razvidno, da je Unescova konvencija iz leta 2003 spodbudila temeljna razmišljanja o nesnovni dediščini. Podoba ohranjene žive nesnovne dediščine, ki bo morda nekdanj zaščitena v državnih registrih, se bo počasi oblikovala in razjasnila. Čeprav se področje nesnovne dediščine, kot ga definira Unescova konvencija, ne pokriva s klasično etnološko klasifikacijo, pa je diskusija o nesnovni dediščini razmišljanja usmerila v nove smeri, ki jim bomo tudi etnologi morali slediti. Včasih je za nova spoznanja koristen neetnološki pogled na etnološke tematike.

Inštitut Urban Jarnik se je problema nesnovne dediščine lotil na različnih ravneh, diskusija o nesnovni dediščini pa koristno dopolnjuje obstoječe etnološke raziskave pri koroških Slovencih.

